

Een 'mislukt' twistgesprek

OVER DEUGDEN EN MORELE OORDEELSVORMING

Interview met Paul van Tongeren, hoogleraar wijsgerige ethiek Raboud Universiteit Nijmegen en Frans Geraedts, filosoof en mede-eigenaar Governance & Integrity.

Integriteit is een lastig begrip. Het wordt veel gebruikt, maar weinig uitgelegd. Hierdoor ontstaat gemakkelijk spraakverwarring – waar hebben we het over? Ook zit het woord integriteit zichzelf in de weg; slechts weinig mensen krijgen er een warm gevoel van. Wat de integriteitscoördinator bij het formuleren van een integriteitsbeleidsplan kan helpen, is een heldere definitie van integriteit waaraan het plan 'als aan een kapstok' is op te hangen. We interviewen twee filosofen, want juist filosofen moeten aan begripsverheldering kunnen bijdragen.

EEN KORTE INTRODUCTIE

Paul van Tongeren is hoogleraar wijsgerige ethiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij staat in Nederland bekend als de belangrijkste pleitbezorger van de deugdeethiek. In opdracht van de Begelei-

dingscommissie Filosofie in het Voortgezet Onderwijs (BCFVO) schreef hij het boek *Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdeethiek*. De deugdeethiek was van 2003 tot 2007 eindexamenonderwerp voor het vak filosofie. Onlangs verscheen mede van zijn hand het boek *Deugdeethiek en integriteit. Achtergronden en aanbevelingen*.

De filosoof Frans Geraedts heeft, samen met zijn kompanen Leonard de Jong en Ruud Meij van Governance & Integrity (G&I), een duidelijk eigen geluid in de discussie over integriteit en de overheid. G&I begeleidt en adviseert organisaties in de publieke sector in Nederland en het buitenland op het gebied van integriteitsbeleid. Vanuit hun filosofische achtergrond benadrukt G&I het belang van morele oordeelsvorming en gerechtigheid als toetssteen. In het artikel *Deugd, geluk en de toetssteen van gerechtigheid* geven Geraedts en De Jong aan dat de deugden in de geschiedenis lange tijd heel

belangrijk waren, maar dat ze in de 21^e eeuw nog slechts een bescheiden rol spelen.

We nodigen beide filosofen uit voor een gesprek in Nijmegen. We zijn ervan overtuigd dat ze twee kampen in het debat over integriteit vertegenwoordigen en kijken uit naar een stevig twistgesprek. Dat mislukt; beide heren zoeken voortdurend naar punten van overeenstemming. Van Tongeren waarschuwt ons al bij aanvang. “Een twistgesprek is misschien mediageniek, maar doet geen recht aan de nuance. Ik hoop dat jullie niet alleen de verschillen benadrukken, maar ook laten zien dat we het voor een groot deel met elkaar eens zijn.” Geraedts onderschrijft deze stelling. Een mooie houding van twee vertegenwoordigers van een beroepsgroep, waarin men elkaar in de 20^e eeuw decennialang met vuur en zwaard bestreed om de betekenis van het woord ‘goed’. Het is misschien niet mediageniek. Maar het zoeken naar overeenstemming om van daaruit in de nuance de verschillen te benadrukken, is weer eens wat anders. Zeker in een op hol geslagen tijdsgewricht waarin je

vooral moet zeggen wat je denkt, maar waarin nog maar weinig wordt nagedacht.

AANVULLENDE PERSPECTIEVEN

De deugdethiek gaat tot meer dan 2300 jaar terug, naar de tijd van grote filosofen als Plato en Aristoteles. In de 13^e eeuw nam Thomas van Aquino de deugdethiek op in de christelijke traditie. De afgelopen paar honderd jaar verdween de deugdethiek langzaam naar de achtergrond om vooral door MacIntyre in de jaren 80 van de 20^e eeuw te worden gerevitaliseerd. We vragen aan Van Tongeren om een korte samenvatting te geven van de deugdethiek. Hij wil echter eerst uitleggen dat hij zich niet zal opstellen alsof de deugdethiek de enige goede ethiek is. Ook zal hij zich zeker niet afzetten tegen andere stromingen in de filosofie. “Ik zeg niet dat de deugdethiek de belangrijkste ethiek is. Elk type ethiek staat voor een bepaald perspectief op het morele. Het doel is zoveel mogelijk recht te doen aan de morele ervaring en die

is rijker dan je vanuit één perspectief kunt zien. Er is dus geen enkele goede reden om slechts vanuit één perspectief te kijken. Het is veel verstandiger om vanuit meerdere perspectieven te kijken, zodat je een zo rijk mogelijk begrip van het morele kunt hebben. Waarom besteed ik dan toch zoveel aandacht aan de deugdethiek? Je kunt niet alles doen. Het is ook een ander geluid in het debat. Ik ben graag het slechte geweten van het gangbare denken. De deugdethiek was lange tijd uit het filosofische debat verdwenen.” Geraedts onderschrijft het belang van meerdere perspectieven. Hij is het ook met Van Tongeren eens; in het begin van het debat over de integriteit van de overheid lag de nadruk op regels, op het houden aan regels. “Integriteit was eerst geen filosofische aangelegenheid, maar vooral een juridische.” Van Tongeren: “Het gehele mechanisme is dan gericht op het genereren, implementeren en handhaven van regels. In toenemende mate is er onvrede met deze benadering. Regels zijn nooit genuanceerd genoeg om geheel recht te doen aan datgene wat in de situatie gebeurt, aan wat mensen in de praktijk ervaren. Verder prikkelen ze vooral om ze op te rekken en er onderuit te komen.” Ze zien het allebei als hun opdracht om vanuit de filosofie rijkere perspectieven op integriteit te bieden. En dat is precies waarnaar we op zoek zijn.

DEUGDETHIEK EN INTEGRITEIT

Van Tongeren geeft aan dat de onvrede met een juridische benadering ervoor zorgt, dat mensen op zoek gaan naar een alternatieve benadering. “Het gevaar daarbij is dat de slinger naar de andere kant doorslaat. Een juridische benadering is te beperkt met zijn nadruk op regels. Wat nu dreigt, is dat integriteit wordt opgerekend tot een containerbegrip. Een begrip waarbij integriteit een samenvatting is van alles wat

je in morele termen kunt zeggen over het functioneren van ambtenaren. Een dergelijk brede benadering is overigens op zich niet verkeerd. Maar als containerbegrip blijft integriteit een ongeordend begrip, je hebt een zekere ordening nodig. Voor mij was de vraag: kunnen we over integriteit nadenken op een manier die recht doet aan de veelheid waarnaar het verwijst, zonder de vaagheid van een containerbegrip. Met de deugdethiek kan dit. De deugd is geen handeling, maar een houding of een karaktertrek. Wat opvalt, is dat in de traditie nooit zoets heeft bestaan als de deugd integriteit. In alle lijstjes van deugden die in meer dan 2000 jaar deugdethiekbeoefening zijn opgesteld, is de term ‘integriteit’ nergens terug te vinden. De deugd interiteit is dus een nieuwe deugd! Voor het formuleren van een nieuwe deugd in een moderne context kunnen we gebruikmaken van de vier kardinale deugden. ‘Kardinaal’ komt van het Latijnse *cardo*, dat ‘spil’ of ‘scharnierpen’ betekent. De kardinale deugden zijn de scharnierdeugden. Ze hebben die rol omdat ze niet zozeer op zichzelf staan, maar geacht worden in elke deugd aanwezig te zijn. Zonder de kardinale deugden kun je geen andere deugden hebben. De kardinale deugden zijn moed, maat, rechtvaardigheid en verstand.”

De vier kardinale deugden

Een goede houding vereist dat de mens krachtig genoeg is om weerstanden te overwinnen. De weerstanden of gevaren die van buiten komen, worden met moed gepareerd. De weerstanden van binnenuit (bijvoorbeeld door te heftige en eenzijdige passies) met maat. Daarnaast zijn bij ieder handelen vroeg of laat andere mensen betrokken, tegenover wie een vorm van gelijkheid moet worden gerealiseerd (rechtvaardigheid). En goed handelen vereist een verstandige beoordeling van de situatie.

Van Tongeren vervolgt: “Dus, als je een nieuwe deugd formuleert, dan kun je de kardinale deugden gebruiken voor een deugd in een nieuwe context. Hierdoor krijgt de deugd integriteit een duidelijke en geordende betekenis: het gaat over heel veel, maar wel met een duidelijke structuur. Terwijl we niet goed weten wat ‘integriteit’ eigenlijk is, weten we doorgaans wel wat moedig zou zijn in een bepaalde situatie. Hetzelfde geldt voor maat, rechtvaardigheid en verstand. Bovendien: in plaats van te focussen op één begrip, dat bovendien nogal wazig is, kunnen we met behulp van die kardinale deugden op vier manieren naar ons handelen kijken.”

VAN DEUGDEN NAAR MORELE OORDEELSVORMING

Geraedts geeft aan dat het goed is dat we nadenken over de integriteit van de overheid. Het geeft aan dat de maatschappij de moeite waard is om te verdedigen. Hij sympathiseert met de poging om vanuit de deugdethiek een nieuw perspectief op integriteit te bieden, dat voorbijgaat aan de tekortkomingen van de nadruk op regels. “Ik zie niet een of/of. We zoeken beiden naar een zo rijk mogelijk begrip van ethiek en integriteit. Echter, ik vind dat de deugd slechts een beperkte rol kan spelen. Een voorbeeld. Een corrupte ambtenaar kan moedig, matig en verstandig zijn. Hij is moedig omdat hij het lef heeft de regels te overtreden. Hij is matig door zijn nieuwe rijkdom niet te verspillen. En, hij is slim in de manier waarop hij het heeft aangepakt. Wat deze corrupte ambtenaar niet is, is rechtvaardig. Rechtvaardigheid is dus de sluitsteen. Meer dan dat nog, want je kunt rechtvaardig zijn zonder moedig, matig en verstandig te zijn. Wat betekent dan rechtvaardigheid? Dat is meer dan eerlijk delen. Ik zou het willen formuleren als moreel juist handelen,

als handelen in overeenstemming met de gerechtigheid. Dat betekent dat je in voldoende mate recht doet aan de rechten, belangen en wensen van alle betrokkenen. Met andere woorden: voorop staat het morele oordelen. De deugden kunnen vervolgens de ambtenaar ondersteunen om ook naar het morele oordeel te handelen. Bijvoorbeeld doordat moed helpt om te doen wat moreel juist is, maar lastig. Daarmee spelen de deugden wel een belangrijke, maar uiteindelijk beperkte rol.”

MOREEL JUIST HANDELEN OF OOK MOREEL ZIJN, DAT IS DE VRAAG

Van Tongeren geeft aan dat hij moeite heeft met de manier waarop Geraedts de vier kardinale deugden uit elkaar trekt. “Je kunt niet doen alsof iemand drie van de vier kardinale deugden heeft. De essentie van de vier kardinale deugden is nu juist dat ze tezamen aangeven hoe integriteit als deugd eruit kan zien. De integere ambtenaar is degene die verstandig, rechtvaardig, moedig en maatvol de dingen weet te doen, die hem vanuit zijn taak te doen staan.” Belangrijker is volgens hem dat Geraedts te weinig heeft te zeggen op de vraag *waarom* iemand zou doen wat moreel juist is. Dit motivatieprobleem is een lastige vraag: wat voor redenen heb je om te doen wat moreel juist is? Met de deugdethiek verschuift de nadruk op regels naar de juiste houding van ambtenaren. De deugdzame ambtenaar is dus iemand die vanuit zichzelf bereid is moreel te handelen. De deugdethiek heeft daarom ook veel aandacht voor de vorming van mensen en voor de rol van voorbeelden en rolmodellen. De deugd staat ook voor groei en voortdurende verbetering.

Geraedts geeft aan dat hij de deugden als emotionele grondhoudingen ziet, zoals empathie en gevoel voor rechtvaardigheid. Dergelijke deugden onder-

steunen ambtenaren om het moreel juiste te doen. Tijdens trainingen besteedt hij ook veel aandacht aan de vraag waarom iemand moreel juist zou handelen. "Alleen, het enige juiste antwoord is: je moet moreel juist handelen omdat dit moreel juist is. Wat ik wil, is dat de ambtenaren dit inzien en dat moreel juist handelen pijn kan doen in termen van geluk, vrijheid en rijkdom." Van Tongeren: "Tjonge, dit klinkt toch wel erg calvinistisch." Geraedts: "Begrijp me niet verkeerd, ik gun iedereen uitbundig geluk. Maar ik wil zo precies mogelijk formuleren. In de deugdedthiek wordt geen helder onderscheid gemaakt tussen moreel juist handelen en het streven naar geluk, vrijheid en rijkdom. Natuurlijk is dat laatste ook belangrijk. Maar de enig goede manier om het morele, om integriteit zo scherp mogelijk neer te zetten, is door integriteit te vereenzelvigen met morele oordeelsvorming: is deze handeling moreel juist? Moraliteit staat voor recht doen aan de ander. Vervolgens hebben we de vraag *waarom* je moreel juist zou willen handelen. Maar dat is een aparte vraag die los staat van de vraag naar moreel juist handelen. Dat is de vraag naar wat voor een mens je wilt zijn. De deugdedthiek wil beide vragen tegelijkertijd beantwoorden. Je kunt de waaromvraag beter herformuleren in: 'Hoe kun je mensen ondersteunen om moreel juist te handelen?'. Dat is een heel praktische vraag. En dan komen de deugden in beeld. Maar dat is achteraf. Bij het nadenken over moreel juist handelen, heb je ze niet nodig. Dan zorgen ze alleen maar voor verwarring."

Van Tongeren geeft aan dat hij hiermee problemen heeft: "Ik snap wat je zegt, maar het is gewoon niet waar. Er is een verschil tussen onderscheidingen maken om precies te kunnen formuleren en scheidingen maken. De scheiding die jij maakt tussen de vraag naar de moreel juiste handeling en de vraag wie je wilt zijn, zorgt ervoor dat allerlei belangrijke

aspecten van onze morele ervaring buiten beeld raken. Dat roept het motivatieprobleem op. De cruciale vraag in onze discussie is of we in het nadenken over integriteit alleen naar het handelen van ambtenaren moeten kijken of ook naar hun zelfbeeld, naar wie zij willen zijn. Dat is een lastige vraag waar we niet uit kunnen komen, want je discussieert vanuit de positie die je aanhangt: jij beperkt de discussie tot het handelen en daarmee krijgt de deugdedthiek per definitie een zeer bescheiden rol." En zo hebben we toch een belangrijk twistpunt te pakken.

Auteurs

Edgar Karssing is als universitair hoofddocent verbonden aan Nyenrode Business Universiteit.

Suzanne Verheij is als beleidsmedewerker verbonden aan Bureau Integriteitsbevordering Openbare Sector (BIOS).

VOOR VERDER LEZEN

Deugdethiek

- Becker, M., P. van Tongeren, A. Hoekstra, E. Karssing en R. Niessen, *Deugdethiek en integriteit. Achtergronden en aanbevelingen*, Assen: Van Gorcum, 2010
- Tongeren, P. van, *Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdethiek*, Amsterdam: SUN, 2003
- Tongeren, P. van en M. Becker, *Integriteit als deugd*, in: E. Karssing en M. Zweegers (red.), *Jaarboek Integriteit 2010*, Den Haag: BIOS, 2009

Morele oordeelsvorming

- Geraedts, F., *De ontdekking van het morele oordeel*, in: J. Delnoij, J. Laurier en F. Geraedts (red.), *Morele oordeelsvorming en de integere organisatie*, Budel: Damon, 2006
- Jong, L. de en F. Geraedts, *Deugd, geluk en de toetssteen van gerechtigheid*, in: J. Delnoij, J. Laurier en F. Geraedts (red.), *Morele oordeelsvorming en de integere organisatie*, Budel: Damon, 2006
- Jong, L. de, F. Geraedts en R. Meijj, *Over het morele oordeel*, in: *Handboek integriteit. Ervaringen uit de praktijk en achtergronden*, Assen: Van Gorcum, 2006